

tárgyába (ez minden élményszerűen friss írásnak feltétele és követelménye), hanem a jelenségek megítélése során is egészen tárgyán belül marad. Ennek a szemléletmódnak az a következménye, hogy az avantgardista költészettől eltorzított világkép a modern világ képeként tűnik fel, az avantgardista költészet pedig — az előbbi előfeltételből logikusan következőleg — modern realista költészeté válik. A vers irracionalista tartalma és szétesett formája úgy jelentkezik, mint a modern valóság adekvát kifejeződése⁵, a XIX. és a XX. század költészete közötti különbség az elavult és a korszerű költészet viszonyára egyszerűsödik⁶, a XX. századi költők közötti elvi különbség eltűnik; ha nem a XIX. századi líra epigonjai, akkor mindnyájan „modern költők”, akik között csak egyéni különbségek vannak. S éppen ez a kérdés ugrópontja. Bowra az avantgardista művészetet nem a XX. század nagy össze-

foglaló, a valóság ellentmondásait vissza, tükröző, de egyben magasabb egységbe állító valóban modern és valóban realista művészek (József Attila, Tomas Mann stb.) oldaláról szemléli, s így általános következtetéseit pusztán azoknak az egyes mozzanatoknak alapján vonja le, amelyek az elvileg különböző művészeket összekötik.⁷ Felfigyel ugyan az izmusok lehiggadására, a forma záródására, a hagyományokhoz való visszatérés egyes mozzanataira,⁸ de ebből inkább csak az avantgardizmus túlzásainak lekerekedésére következtet, az avantgardista költészetnek a modern realista költészettől való megkülönböztetéséig már nem jut el. Pedig csak ennek a megkülönböztetésnek az alapján lehet eldönteni, hogy a modern költészet sokféle és sokszínű próbálkozásaiból mi az, ami valóban alkotó jellegűnek bizonyult, s mi az, ami pusztán kísérlet maradt.

Egri Péter

REJTŐ ISTVÁN: MIKSZÁTH KÁLMÁN, A RIMASZOMBATI DIÁK

Akadémiai Kiadó. 1959. Irodalomtörténeti füzetek 27. 107 l.

„Szeretett tanáromnak, akinek köszönhetem, hogy író lettem” — ezzel az ajánlással ajándékozta Mikszáth a Jó palócok diszkidását volt tanáranak, Baksay Istvánnak.

Ez az ajánlás arra figyelmeztet, hogy Mikszáth írói egyéniségének kialakulására is jelentős hatással voltak iskolai éveik. A Rimaszombatban eltöltött évekhez új kalauzt jelent Rejtő István munkája, melyet természetét tekintve, leginkább forráskiadványnak tekinthetünk. Először adja ki Mikszáth összes, részben még címről is ismeretlen, önképzőkori munkáit, teljes képet ad iskolai előmeneteléről és a rimaszombati gimnáziumról.

A dolgozat felépítése arányos. Első fele (Az iskola és diák c. I. rész és a Mikszáth a rimaszombati gimnázium önképzőkörében c. fejezet bevezető része) megrajzolja sokszor száraznak látszó, de igen beszédes adatokkal azt az iskolai környezetet, mely Mikszáthot körülvette.

Rövid iskolatörténeti bevezető után ismerteti Terray Károly, az első igazgató figyelemreméltó célkitűzéseit (A Rimaszombatban egyesült protestáns gimnázium első évi programja), melyekben leszögezi a latin-magyar világ visszavonhatatlan letűntét és célul a nemzeti művelődést jelöli meg, majd magas követelményeket állít a tanárok és diákok elé. Itt azonban a tanulmány, legalább is fogalmazásában, félrevezetőnek tűnik.

Ugyanis megdöbbenően modernül hat a testi fenytől való óvás, melyet teljes súllyal látszik alátámasztani Rejtő István azzal a következtetéssel, hogy a tanári kar átrostálódása is a magas követelményekből adódott. Kálniczky Géza tanulmánya után, kinek 1925-ben még sikerült, más szempontból, teljesebb adatokat gyűjtenie Mikszáth diákéveiről, ezeket a megállapításokat helyes értékükre szállíthatjuk le. Nem a testi fenyték mellőzéséről, hanem csak, szintén újításnak ható, ésszerű használatáról lehet szó.

Ezután következik a tantestület bemutatása életrajzi vázlatokkal. Ez az első teljes kép Mikszáth tanáraitól. Várdai Béla és Gyöngyösi László munkája nem említi Fábry Jánost, csak Baksayt és Szeremlejt, legkedvesebb tanárait, Rubinyi Mózes viszont Mikszáth megemlékezése nyomán különösen Fábryval foglalkozik, míg Terrayról csak Kálniczky Géza ír. A képet Rejtő kiegészíti még az önképzőkori fejezetben, hol megismerjük Terray Károlynak, az önképzőkör elnökének, és Baksay Istvánnak irodalmi, illetőleg történelmi és pedagógiai eszményeit, elveit.

Rejtő István több helyen hangsúlyozza, hogy ma már le kell mondanunk a teljes kép rekonstrukciójáról. Hogy mégis milyen sokat sikerült adnia a rendelkezésre álló adatok összegyűjtésével, az csak akkor tűnik

⁵ I. m. 17., 22., 24.

⁶ I. m. 10., 11. l.

⁷ A hasonlóságok felfedése természetesen igen tanulságos.

⁸ I. m. 26., 27. l.

ki, ha összevetjük dolgozatának ezt a részét Várdai Béla monográfiájával. (Várdai műve a Mikszáth irodalomnak életrajzi szempontból talán legrészletesebb alkotása, mely a rimaszombati diák-éveknek is külön fejezetet szentel). Neki még rendelkezésére állottak a kortársak és a volt osztálytársak visszaemlékezései, de ő a források felkutatása helyett hamis vágányra téved. Beéri Törs Kálmán adataival (Mikszáth sem csinál belőle titkot, hogy ő bizony gyenge tanuló volt. i. m. 27. l.) és némi vélt ismerettel az akkori iskoláztatás uralkodó, de nem kizárólagos szelleméről; tetszetős, de végeredményben hamis képet adó fejtegetést komponál a sivár, magolásra épített oktatásról.

A tanulmány ebben a részében túl is nőtt megjelölt irodalomtörténeti keretein. Egy szinte még teljesen feltáratlan területen, az iskola és kultúrtörténet mezején kalandozik, érdekes adatokat villantva fel. A századforduló igen kevés, szegényes pozitívista feldolgozásán túl csak mutatóba akad erről a területről valamiféle feldolgozás. Pedig a reformkor, a szabadságharc és a kiegyezés nemzedékének teljes megértése lehetetlen a kor iskolái nélkül. Rejtő István művét tehát úgy is kell üdvözölnünk, mint ezen terület modern feldolgozásának egyik első fecskéjét.

Az első rész ezenkívül még felöleli Mikszáth iskolai pályafutásának adatait. A tanévvégi tudósítványokból közli osztályonként tanárait, a tananyagot, majd az osztályozókönyv Mikszáthra vonatkozó adatait. Ezzel útját vágja a Mikszáth-irodalomban eddig meglehetősen elburjánzott általánosságokban mozgó vagy egyenesen téves (Gyöngyösy!) adatoknak. Pl. még Rubinyi Mózes három év előtti közleménye is (It. 1957. 505—508. l.), Fábry János osztályozókönyve ismertetése kapcsán, pontatlan adatokat ad meg Mikszáth helyszámairól, csak egyet közölve tanévként, de nem következetesen. Negyedikben és hatodikban a második félévét, harmadikban pedig az első félévét.

De a Mikszáth-család felemelkedését is minden másnál jobban jellemzik az osztályozókönyvek kommentár nélkül egymás után felsorakoztatott lapjai. Nagyon is értékesek ezek az adatok, mert Mikszáth származásáról máig is téves adatok forognak közközben. Az általános gimnáziumok számára 1951-ben kiadott Magyar Irodalomtörténet még mindig kismemeseknek mondja Mikszáth szüleit, és ezt a megállapítását a következő sorokban is tovább építi.

Mikszáth iskolai előmenetelét általánosságban ugyan már Kálniczky Géza is ismertette, de munkája amúgy is kevésbé hozzáférhető.

A munka második felét Mikszáth önképzőkori írásainak első kiadása foglalja el időrendi sorrendben. Ezek közül az 1861/62-i

tanév Albumában foglaltakat az irodalomtörténeti kutatások számára Rejtő István most tárta fel. Eddig csak a Magyarok bejövetele című elbeszélést említi Gyöngyösy műve (a 27. oldalon) „gyászos következményei” miatt.

Főleg verseit találjuk az Albumban. Már a címek sokat mondanak: Hunyadi, Szilágyi Erzsébet levele Hunyadi Mátyáshoz Prágába, Aradi országgyűlés, A bizonytalan hajó, Lehel. A két elbeszélés pedig a fent említett Magyarok bejövetele és a Jurisics Miklós Kőszegen.

A rimaszombati iskola légkörére az önkényuralom idején már nincs is szükségünk több bizonyító adatra. Ennek pontos feltárására pedig fontos adalék a fiatal Mikszáth politikai állásfoglalásához.

Az egyes művek után Rejtő az iskolában használatos stilsztika (Sárváry Béla: Gyakorlati irályisme) megfelelő műfaji meghatározásait közli. Célja ezzel, mint írja, a további kutatás elősegítése, de óvatosan visszahúzódik az irodalmi párhuzamok keresésétől. Mindenesetre helyénvaló lenne legalább Veress Samu megállapításait közölnie, aki a legrészletesebben foglalkozott Mikszáth önképzőkori műveivel. A rimaszombati gimnázium 1909—10-i értesítőjében megjelent tanulmányában kifejti, hogy Mikszáth teljesen az iskolai szabályok szerint dolgozik, melyek a népies-nemzeti irány diadalának második évtizedében is még Lessing és Aristoteles elvont és eszményi irodalmi elvein alapulnak. Mindezt pedig maga Rejtő is alátámasztja valamivel előbb. Terray Károlynak, az önképzőkör elnökének irodalmi eszményeit ismertetve többek közt Fábry János megemlékezéseit is idézi, melyben azt olvashatjuk, hogy Terray „irálya Kazinczyra és Kölcseyre emlékeztet” (45. l.).

Az Album alkotásai közül az Aradi országgyűlés című ballada emelkedik ki rendkívül gördülékeny verselésével.

Az 1862/63-as Érdemkönyv anyagát már ismerte és méltatta a korábbi Mikszáth-irodalom is. Sőt egyik darabja, az Egy Magyaroktól elválhatatlan szív méltányos kitörése 1860-ban című szatíra a gimnázium jubileumi emlékkönyvében 1878-ban nyomatásban is megjelent. Ez eddig elkerülte a Mikszáth-filológia figyelmét.

Igen érdekes a Róma gyöngye című elbeszélés megszületésének ismertetése. Mikszáth ama megjegyzéséből, hogy forrása a „Gvadányi villág története” volt, Rejtő lekötve Gvadányi megfelelő szövegrészeit, mintegy bemutatja a fiatal Mikszáth eljárását, amint Gordianus intrikus figurájának megalkotásával a történelmi anyagot feszültséget teremtve, elbeszéléssé gyűrja át.

Ezen írásoknál, mint már előláróban megjegyzi, a munka mindenütt lekötli a korábbi

Mikszáth-irodalom megjegyzéseit is, mely Veress Samu részletes elemzése után egyöntetűen az Egy Magyaroktól elváthatatlan szív méltányos kitérése 1860-ban” című politikai szatírát tekinti a figyelemre legméltóbbnak. Ez már felvillantja Mikszáth későbbi alkotó módszerének sajátságait, a szelíd humort és a gúnyt.

Befejezést a dolgozat összefoglalja az írásk előremutató vonásait, a párbeszéddel való jellemzést, a részletes leírás helyett a hangulat visszaadására való törekvést és a hatásos befejezések kedvelését.

Függelékben közli Mikszáth későbbi rimaszombati kapcsolataira vonatkozó négy levélét volt tanárához, Fábry Jánoshoz.

Végül azonban önkéntelenül is felmerül a gondolatunk, különösen, hogy Rejtő István maga is többször megjegyzi a rendelkezésre álló anyag szegénységét, hogy nem lett

volna-e helyes a rimaszombati évek teljes összefoglalása, mely feleslegessé tette volna a nehezen hozzáférhető korábbi műveket és növelte volna a tanulmány jelentőségét is.

Természetesen ez semmit sem von le a dolgozat jelentőségéből, melyet az új anyag feltárásán kívül elsősorban az önképzőkori írások mintaszerű publikációjában látunk. Mint már arra az egyes kérdések áttekintése során rámutattunk, itt-ott egyenetlenségek is akadnak. Ezek elsősorban a szerzőnek a szigorúan csak adatközlésre való törekvéséből és az anyaghoz fűzött megjegyzések túlzott óvatosságából adódnak. Többször bátran támaszkodhatott volna a korábbi Mikszáth-irodalom megbízható adataira, vagy azok kijelölésével megfelelő távlatot adhatott volna saját következtetéseinek, ami mindenestre javára vált volna a munkának.

Hangay Zoltán

G. B. SHAW: VÉLEMÉNYEK, GONDOLATOK

Válogatta és fordította Ruttkay Kálmán, a bevezető tanulmányt írta Szobotka Tibor
Bp. 1958, Bibliotheca, 215. l.

„... amikor a kritikusok és életrajzírok igyekeznek beskatulyázni, mint író, csak nevetek. Nem illek egyik skatulyájukba sem.”

Shaw írja ezt a félmondatot a Politikai ABC-ben, s találójában irodalomtörténész sem jelölhetné Shaw irodalomtörténeti helyét. Valóban nem tárgyalható kizárólagosan sem a XX. századi regényírók, sem a drámaírók között, nem közgazdász, nem filozófus, nem zenetörténész és nem kritikus, hanem mindez együtt — s a tudományok és művészi formák e különös ötvözetének mestere ráadásul még a moralisták, prédikátorok és agitátorok mindenütt igazságot kereső és igazságot hirdető fajtájából való. Ezt a sok szálból sodrott egyéniséget kívánja bemutatni a Bibliotheca kiadásában megjelent Shaw-válogatás — legalábbis a vélemények és gondolatok címet viselő kötet ilyenféle várakozásokat ébreszt az olvasóban.

A szemelvényeket hat ciklusban rendezte el Ruttkay Kálmán, a kötet válogatója, s ez a hat rész érezhetően három szerkezeti egységet alkot. Az Önéletrajzi írások és Ön-arckép c. fejezetek Shaw életének pályakezdő lépéseit, nehéz, küzdelmes ifjúságának állomásait rajzolják. A politikai kortárs szemével, A művész műhelyéből, A kritikus műhelyéből c. ciklusok, az alkotó művész pályájának legértékesebb szakaszát mutatják be; a harmadik, kötetzáró egység, visszakanyarodva az első rész szubjektív hangú vallomásaihoz „Egy hosszú élet tapasztalatai és bölcsességei”-vel vizsgálja, deríti az olvasót.

A kötet legnagyobb érdeme egyben hibája is. Érezhetően az embert akarja közelebb hozni az olvasóhoz, egy kissé az alkotó háttérbeszorításával — az embert, aki keserű iróniával, kéréllhetetlen logikával méri fel a világot, de maga is vergődik ennek a félelmes intellektusnak a hálójában. Az öregedő férfinak, a szerelmes Shawnak gyötrődéseit, „elbocsátó szép üzenetét”, visszahívó vágyakozását. A rojtos szélű ingeket viselő és fütetlen szobában fagyoskodó fiatalembert, akinek keserű élményei költői témává magasodnak.

Éppen ezért csak helyeselhető a kötet válogatójának az a félreérthetetlen törekvése, hogy a szerző legszubjektivebb hangú nyilatkozataiból, korai színi- és zenebírálatáiból, leveleiből — jobbra az Ellen Terry, Mrs. Campbell és Mr. Goldinghoz írottakból — bőségesen válogatott. Különösen ott, ahol a kötet mondanivalója is ajánlja, sőt kívánja az oldottabb, őszinte megnyilatkozásokat. Hozzá kell még azt is tennünk, hogy ennek az anyagnak jó része úgyszólván teljesen ismeretlen a magyar közönség előtt.

Mégis bármennyire helyes az, hogy ezek a szubjektív vallomások a bevezető és záró részben helyet kaptak, úgy érezzük, hogy az alkotó és a politikai nézeteiről valló közlépsős résszel nem állnak egészséges egyensúlyban. A kötet ciklusainak terjedelmi megoszlásában olyan aránytalanságok vannak, amit még az sem menthet, hogy új, ismeretlen anyag tükrében kívánta megmutatni a kötet Shaw emberi arculatát.

A magyarországi Shaw-irodalom nem olyan